

Overeenkomsten en verschillen tussen de drie denkrichtingen

(bijlage bij e-book *Wortels van Levenskunst*)

Zijn de drie leren inderdaad één? In de tijd dat Hong Zicheng de aforismen schrijft, is zeker een vergaande convergentie te zien. De geest *xin* 心 is steeds meer centraal komen te staan en de tradities zijn alle naar een meer idealistische positie opgeschoven. Parallel daaraan zijn 'leegte' en 'niets' centrale begrippen geworden. Een gedeelde noemer is verder de grote beduchtheid voor zelfzuchtige verlangens en passies. De vrij fundamentele verschillen uit de begintijd hebben meer het karakter van accentverschillen gekregen, waarover men zich dan overigens nog flink kan opwinden.

Confucianisten blijven meer materialistisch (behalve de aanhangers van Wang Yangming, 1472-1528) en op de publieke zaak gericht. Hun praktijk van zelfcultivering heeft veel aan daoïsme en vooral boeddhisme ontleend, maar blijft in het kader staan van zelfreflectie meer gericht op ethische ontwikkeling, dan op verlichting. Omdat bijdragen aan de gemeenschap belangrijk is, is het nodig om verlangens naar roem, rijkdom en macht in toom te houden en om in het verkeer met anderen, meelevend en vergevingsgezind te zijn in plaats van boos en hardvochtig.

Het daoïsme heeft zich qua theorie en praktijk sterk in de richting van het boeddhisme ontwikkeld, maar behoudt in die praktijk een eigen karakter. Dat blijkt uit het gebruik van (uit haar alchemistische traditie stammende) technieken: ademhaling, visualisatie en interne transformatie. Het blijft daarmee ondanks alle idealisme toch meer lichamenlijk. Emoties en verlangens zijn in beginsel natuurlijk, maar zodra men meer wil dat genoeg is (voor een sober bestaan) worden ze onnatuurlijk en halen ze de mens uit diens natuurlijke balans. Het is vooral de religieuze variant van het daoïsme die een sociaal element kent en op lokaal niveau de noden van de bevolking helpt verlichten.

Het boeddhisme heeft veel van haar oorspronkelijk karakter uit India losgelaten en vooral in de *Chan* stroming een 'Chinese', sterk op het daoïsme geënte variant ontwikkeld. Zelfcultivering is niet gericht op het zelf (dat er immers niet is) en evenmin op het lichaam (want dat is ook maar illusoir), maar enkel op een 'deconstructie' van de geest, zonder veel technieken te gebruiken. Wensen en verlangens zijn veroorzakers van lijden en dienen uit te doven. Ondanks het verwijt van confucianisten dat boeddhisten nihilistisch zijn en alleen gericht op de eigen verlichting, leveren de boeddhistische kloosters ook een sociale bijdrage.

Uiteraard houdt niet iedereen zich aan deze accentverschillen. Dus in veel gevallen zullen opvattingen en praktijken sterk overlappen of zelfs vrijwel inwisselbaar zijn.

De volgende tabel vat de belangrijkste verschillen en convergenties tussen de drie tradities samen. Daarvoor gaan we uit van de vier hoofdvragen van de filosofie:

- Wat is er (zijnsleer/ontologie)?
- Wat kunnen we weten (kennisleer/epistemologie)?
- Wat moeten we doen (deugdleer/ethiek)?
- Waarop kunnen we hopen (heilsleer/soteriologie)?

Invalshoek	(Neo)confucianisme	Daoïsme	Boeddhisme
Zijnsleer (ontologie)	<p>Alles is <i>qi</i>-materie/energie</p> <p>Er is een reëel bestaande, 'harde' werkelijkheid, waarin dingen en gebeurtenissen min of meer zijn zoals wij ze waarnemen. Alles bestaat uit <i>qi</i>-materie/energie die in verschillende kwaliteiten (fijn en grof) voorkomt. Uitgaande van dit beginsel is de wereld, of ruimer, de kosmos zowel één (alles is <i>qi</i>) als divers (er zijn vele 'configuraties' van <i>qi</i>).</p> <p>Oorspronkelijk bestaat de kosmos uit een ongedifferentieerde 'massa'. Op enig moment ontstaat er een differentiatie in twee primaire krachten, <i>yin</i> en <i>yang</i>, het passieve en het actieve. Uit de wisselwerking daartussen ontstaan vervolgens alle dingen en verschijnselen. Die vormen zich daarbij naar hun <i>li</i>-patroon/blauwdruk.</p>	<p>Alles is <i>Dao</i>-weg</p> <p>Er is een reëel bestaande, 'harde' werkelijkheid, waarin de dingen en gebeurtenissen min of meer zijn zoals wij ze waarnemen. Alles ontstaat uit <i>Dao</i>. Uit iets dat oorspronkelijk ongedifferentieerd is, ontstaat in een soort van schiftingsproces differentiatie. Dat brengt twee fundamentele oerkrachten voort die in wisselwerking alles wat er is, tot stand laten komen. Dit is niet enkel een historische gebeurtenis, maar iets wat nog steeds plaatsvindt; de werkelijkheid is als het ware voortdurend emergent. En het is evenmin eenrichtingsverkeer. Want het is mogelijk om de weg terug af te leggen naar of weer samen te vallen met de oorspronkelijke toestand van ongedifferentieerdheid.</p>	<p>Alles is <i>kong</i>-leeg</p> <p>De werkelijkheid is 'leeg', maar dat betekent niet per se dat er niets is. Het wil zeggen dat de werkelijkheid, de dingen en verschijnselen geen onafhankelijke, eigenstandige en permanente kern of wezen hebben. Alles is interdependent en niets staat op zichzelf. Er is dus wel een zekere reëel bestaande werkelijkheid van verschijnselen. Opvattingen lopen uiteen over de vraag of die een materiële basis heeft. Gaandeweg krijgt het boeddhisme steeds meer een idealistisch karakter.</p>
<p>Dingen, wezens en verschijnselen zijn geen geïsoleerde en statische entiteiten, maar zijn sociaal/relatieel (confucianisme), constitueren elkaar (daoïsme), ontstaan wederzijds afhankelijk (boeddhisme) en zijn altijd in beweging en transformatie.</p> <p>In de loop van de geschiedenis krijgt de zijnsleer steeds meer een idealistische grondslag, en komt de <i>xin</i>-geest centraal te staan. Dat speelt in de tijd waarin de aforismen worden opgetekend.</p>			

Kennisleer (epistemologie)	<p>De mens kan de wereld, de natuur, de dingen, wezens en verschijnselen kennen omdat hij er zelf onderdeel van is. Er is geen fundamentele breuk tussen de mens en de rest. Alles bestaat immers uit <i>qi</i>-materie/energie en alle vormgevende <i>li</i>-patronen/blauwdrukken zijn uiteindelijk één. Empathie tussen mensen onderling en tussen mensen en andere levende wezens (en zelfs dingen) is daardoor mogelijk.</p> <p>Voor 'wezenlijke' kennis is wel een geestelijke inspanning nodig om te voorkomen dat men te veel gepreoccupeerd is met de oppervlakkige verschillen tussen dingen.</p> <p>In de meer materialistische leer van Zhu Xi is kennisverwerving een relatief langdurig cumulatief proces van studie en zelfcultivering. De meer idealistische Wang Yangming gaat uit van het idee van aangeboren kennis <i>liangzhi</i>, die in beginsel direct toegankelijk is, omdat de <i>xin</i>-geest als het ware samenvalt met de <i>li</i>-patronen van alle dingen.</p>	<p>Het klassiek daoïsme heeft niet veel op met (het vergaren van) kennis. <i>Boek van de weg en de werking</i> (vers 49) van Laozi is daar duidelijk over. Het gaat niet om weten en leren, maar om vergeten en ont- of afleren, om het afleggen van de culturele schil die om de <i>xing</i>-natuur van de mens is gelegd. Door naar binnen te kijken en terug te keren naar je oorspronkelijke natuur, verkrijg je alle kennis die je nodig hebt. Dat is deels als 'mystieke' kennis te begrijpen.</p> <p>Voor Zhuangzi bestaat er geen absolute kennis, want alle kennis is relatief aan het (bestaans)perspectief van het kennende wezen. Het ene perspectief is niet beter dan het andere, maar het is prettig meerdere perspectieven te kennen.</p>	<p>Gegeven het vluchtige en illusoire karakter van de werkelijkheid is er niet veel in absolute zin te weten. Maar het is wel mogelijk om deze specifieke aard van de werkelijkheid te kennen en om daardoor te begrijpen dat er een uitweg is uit het door 'lijden' gekenmerkte menselijk bestaan door onze onwetendheid te erkennen. Belangrijk is het werkelijk beseffen van het gegeven dat er eigenlijk geen zelf is, dat je geen zelf hebt. Als alles vluchtig, impermanent en interdependent is en er ook nog eens niet sprake is van een eigenstandig zelf, verliest het lijden al veel van zijn greep.</p> <p>Dit inzicht, deze verlichting kan je volgens het <i>Chan</i> boeddhisme in één kantelmoment ten deel vallen. Omdat iedereen al een Boeddhanatuur heeft, is dat inzicht voor iedereen bereikbaar.</p>
	Voor confucianisme en daoïsme is 'weten dat' (feitenkennis, theorie) minder belangrijk dan 'weten hoe' (vooral moreel) te handelen.		
	In de loop van de tijd convergeren de opvattingen naar een gedeelde notie van aangeboren dan wel direct toegankelijk kennis van de materiele, sociale en persoonlijke werkelijkheid.		

Deugdleer (ethiek)	<p>Het klassieke confucianisme hanteert een roletiek. De samenleving is relationeel en hiërarchisch geordend en iedereen dient de hem of haar gegeven rol zo goed mogelijk (ten dienste van het belang van de sociale eenheid) te vervullen. Het komt erop aan te doen wat je behoort te doen op basis van je rol en de situatie en dat te doen zoals de <i>li</i>-betamelijkheid voorschrijft.</p> <p>Het belang van het sociale (familie, buurt, stad, rijk) weegt normatief zwaarder dan het eigenbelang van het individu.</p> <p>De neoconfucianist engageert zich actief met sociale en bestuurlijke vraagstukken en kaart tekortkomingen aan.</p>	<p>Het daoïsme neemt expliciet afstand van typisch confucianistische deugden als medemenselijkheid, plichtsbesef, betamelijkheid e.d. Deugden ontstaan pas als sprake is van verval van de oorspronkelijke natuur. Als je leeft volgens je oorspronkelijke natuur (dus niet volgens de daar overheen gelegde cultuur) doe je vanzelf het goede. Belangrijk is mee te bewegen met (de natuurlijke loop van) de dingen en vooral niet tegen de draad in te gaan.</p> <p>Daoïsten hebben het beste met de wereld voor, maar 'niet doen' <i>wuwei</i>, ofwel niet intentioneel ingrijpen in de gang van zaken, is hun centrale stelregel. Bied wezens enkel de ruimte om hun natuur te verwezenlijken.</p> <p>Het religieuze daoïsme kent door de hele geschiedenis een duidelijke gemeenschapsfunctie.</p>	<p>Er is sprake van een expliciete ethiek die concreet verwoord is in het zogeheten 'achtvoudige pad':</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Juist inzicht 2. Juiste bedoeling 3. Juiste woorden 4. Juiste handeling 5. Juist levensonderhoud 6. Juiste inspanning 7. Juist bewustzijn 8. Juiste concentratie <p>Al je intentionele handelingen hebben gevolgen voor jezelf, <i>karma</i>. Het totaal van je karma bepaalt de kwaliteit van je wedergeboorte. Boeddhisten zijn sociaal bewogen, maar hun vertrekpunt voor actie ligt primair het cultiveren van de eigen geest.</p>
	Voor confucianisme en daoïsme heeft ethiek betrekking op een vaardigheid, waarin je virtuoos kunt zijn en die (daarom) situationeel bepaald is.		
	Het idee van retributie, dat de morele kwaliteit van je daden in het verleden en het nu, gevolgen heeft voor je toekomstige voor- en tegenspoed (voor boeddhisten ook in volgende levens) leeft in alle drie de tradities.		

<p>Heilsleer (soteriologie)</p>	<p>Het neoconfucianisme heeft betrekkelijk weinig te bieden. Er is geen geloof in een voortbestaan na de dood anders dan in de vorm van naam en faam. Positief daaraan is dat je er in het ene leven dat je hebt, dus iets van moet maken. Daarbij gaat het niet om genieten en plezier maken, maar om goed te doen voor de gemeenschap, eventueel ten koste van eigen voordeel. Plezier, genot en rijkdom behoren er niet toe te doen. De beloning ligt in het goede doen zelf (en niet daarbuiten of daarna), zelfs als de consequentie is dat je wordt verbannen, gevangengezet of gedood.</p> <p>De confucianist weet zich wel opgenomen in een intergenerationele keten en verwerft daarin een bepaalde vorm van voortbestaan of continuïteit.</p> <p>De confucianist zoekt geen verlossing van het leven, maar een vervulling ervan.</p>	<p>Sommige scholen stellen het eeuwige leven in het vooruitzicht. Dat speelt in deze bundel geen rol. Wie op een daoïstische manier leeft, vergroot wel de kans op een lang en gezond leven, dat bovendien prettig en aangenaam is omdat je geniet van eenvoudige, sobere en natuurlijke zaken die uiteindelijk meer bevrediging schenken dan allerlei luxe en zeldzame buitenissigheden.</p> <p>De daoïst weet zich opgenomen in een natuurlijke cyclus van ontstaan, vergaan en weer ontstaan (maar niet in de zin van wedergeboorte) en neemt op die manier deel aan een eeuwigdurend proces.</p>	<p>Het is mogelijk om de kringloop van leven en dood (<i>samsara</i>), die vervuld is van voortdurend lijden, te doorbreken en een staat van <i>nirwana</i> te bereiken. Dat wordt vaak vertaald als verlichting, maar letterlijk betekent het 'uitdoving'. Daar gaat dan wel heel veel tijd (in de vorm van talloze reïncarnaties) overheen, maar sommige scholen, zoals Zuiver Land en <i>Chan</i> beloven een korte en directe weg.</p> <p>Anders dan confucianisten en daoïsten wil de boeddhist juist verlost worden van het (voort)bestaan.</p>
	<p>De sterke relativisering van het zelf en het ik maakt een heilsleer eigenlijk minder relevant, want (het heil van) het zelf doet er geen van de tradities veel toe.</p>		